

Reforma, monopoli in država

Ko so bile zahteve po reformi šele glasovi krivovernih ekonomistov, se je zdelo, da bi že z enim samim čvrstim političnim konsenzom o nujnosti reforme rešili večino problemov. Medtem je inflacija porasla na nekaj sto odstotkov, življenjske razmere večine jugoslovanskih prebivalcev so padle na rob civilizacijske zdržljivosti, gospodarstvo pa se je znašlo v finančnem kaosu.

Problemi se že nekaj časa več ne pojavljajo le v gospodarski sferi življenja. Opirajo se temeljna vprašanja eksistence Jugoslavije nasploh, pri čemer so se politično artikulirali že povsem nasprotujoči si pogledi tudi na ravni uradnih političnih struktur. Z morebitnim nadaljnjim zaostrovanjem političnih in etničnih nasprotij utegne celo biti vprašljivo, ali je Jugoslavija sploh sposobna doseči tisto raven konsistentnosti, ki je potrebna za vzpostavitev normalno delujočega tržnega gospodarstva.

Nekoč je bolj ali manj veljalo prepričanje, da je glavni problem jugoslovanske ekonomije v tem, da tržišča ni. Kljub nekaterim pomislekom sociologov iz pričetka osemdesetih let¹, ali bi jugoslovanska družbena matrica sploh prenesla tržno gospodarstvo, je ekonomska veda stalno razlagala, da je le tržno gospodarstvo tisto, ki nudi perspektivo. To pa v jugoslovanskih razmerah pomeni, da mora država nujno stopiti s prizorišča in s tem omogočiti nastop vseh ustvarjalnih potenc.

Dejstvo je, da do deetatizacije jugoslovanskega gospodarstva še ni prišlo, kljub temu, da je zavzemanje za tržno gospodarstvo že davno prodrlo tudi v uradno politično terminologijo. Politična struktura je ali globoko konzervativna ali nemočna, tako da ohranjanje ekonomskega statusa quo vedno bolj destabilizira to družbo. To je očitno celo zunanji poznavalci², ki jim ni mogoče oporekati strokovne avtoritete, niti obremenjenosti z notranjimi jugoslovanskimi nasprotji.

Zavzemanje za tržno gospodarstvo temelji na pojmovanju, da je takšno gospodarstvo edini možni način za dosego tiste gospodarske učinkovitosti, ki bi Jugoslaviji omogočil obstanek v krogu bolj civiliziranih držav. Tržno gospodarstvo ni cilj, temveč je sredstvo za izhod iz krize. Hkrati tržno gospodarstvo ni zadosten, temveč samo nujen pogoj pri doseganju tega cilja. Zahtevamo učinkovitost, ki jo to gospodarstvo lahko doseže, vendar po drugi strani za to nimamo nikakršnega vneprejšnega jamstva.

1. Dosedanja ekonomska ureditev je težka hipoteka

Učinkovitost čistega tržnega gospodarstva temelji v teoriji na popolni konkurenci, v praksi pa na takšnem vmešavanju države, ki preprečuje možne pojave monopolizacije na tržišču, ne čisto popolnem. Če z gospodarstvom razumemo

* dr. Davorin Kračun, izredni profesor, Univerza v Mariboru (VEKŠ).

¹ Glej npr. J. Županov, *Marginalije o društveni krizi*, Globus Zagreb, 1983.

² M. Friedman je izjavil, da bi s privatnim tržiščem v Jugoslaviji zginilo 90% etničnih antagonizmov – razgovor z D. Savinom v Borbi, marec 1989.

množico posameznih subjektov, ki ponujajo blago in storitve oziroma povprašujejo po njih, konkurenca ni v njihovem interesu. Vsak od gospodarskih subjektov poskuša učvrstiti svoj položaj, medtem ko je monopol njegov končni cilj – prav konkurenca pa jim to preprečuje. Kolikor bolj se tržne razmere oddaljujejo od popolne konkurence, toliko manjša je učinkovitost.

Dosedanja ekonomska ureditev Jugoslavije (simbolizirata jo ustava iz leta 1974 in zakon o združenem delu) je temeljila na predpostavkah čiste konkurence ter neomejenih naravnih in kapitalnih virov, ker je lahko bil dohodek posamezne gospodarske enote samo v takšnih okoliščinah enakovreden vloženemu delu. Sistem zaradi nerealnih predpostavk nikoli ni bil uresničen tako, kot je bil zamišljen. V nikoli končanem prehodnem obdobju je bilo nujno vpletanje države; ta je prevzemala tudi tiste pristojnosti, ki so v tržnem gospodarstvu nesporna pristojnost lastnikov podjetij. Tako se je izoblikoval konglomerat države in poldržavnih proizvajalcev v sistemu, ki je načelno priznaval tržišče izdelkov brez tržišča faktorjev. Tržišče je delovalo natanko tako, kot je tudi mogoče predpostaviti njegovo delovanje, omejeno s španovijo proizvajalcev in države – kot nepopolno z visoko stopnjo monopolizacije³. Ta španovija je ustrezala tudi trenutnim ozkim interesom tako države kot podjetij. Država je v sistemu, kjer je po ideologiji naj bi ne bilo več, vendarle postala nujni pogoj reprodukcije, podjetja pa so bila kljub oviram zaščitena pred tistim, kar v tržnih gospodarstvih nekaterim vedno grozi: pred bankrotom. Ta edinstveni sistem je nekoliko dolgoročneje tudi pripeljal do edinstvenih »rezultatov«; rekordne inflacije, rekordne brezposelnosti in rekordne zadolženosti.

Tržno gospodarstvo, ki se vzpostavlja v Jugoslaviji, ne nastaja v praznem prostoru. Temelji na v povprečju skromni industrijski in civilizacijski dediščini, močno pod vplivom protitržno naravnanih ostankov ideologije. Zato bi bilo iluzorno pričakovati, da bi vzpostavitev tržnega gospodarstva (kakorkoli si pač kdo že to predstavlja) vodila k njegovi idealizirani uresničitvi. Zelo verjetna je nagnjenost k deviacijam tržnega gospodarstva, ki so bile znane že neoklasikom v začetku tega stoletja. To je monopolizacija kot ena in etatizacija kot druga skrajnost v razvoju tržne ekonomije.

2. Nevarnosti monopolizacije

Za razliko od tradicionalne teorije tržnega gospodarstva, ki vidi nevarnost monopolizacije v koncentraciji in rasti podjetij, vidimo glavno nevarnost v jugoslovanskih razmerah prav v usedlinah etatističnega načina gospodarjenja. Država oz. njena vladajoča struktura se lahko pojavlja kot zaščitnik določenih interesov, s tem pa preprečuje na tak ali drugačen način svoboden tok dobrin in proizvodnih faktorjev. Naj gre za nastop na ideoloških osnovah, ali za zaščito domačih proizvajalcev, ali za socialne motive – vedno je posledica takšnih ovir določena stopnja monopolizacije.

Zdi se, da so posamezni ideološki predsodki še vedno živi tudi pri snovanju reformnega sistema. Opomniti pa moramo, da vsako omejevanje, bodisi da gre za kako obliko organiziranosti ali lastništva, povzroči višjo stopnjo monopolizacije

³ Podrobnejša pojasnila v zvezi s tukaj omenjenimi pojavi je najti v D. Kračun, *Trg kot usoda ali trg kot perspektiva*, Zbornik referatov s posvetovanja Ziberlovi dnevi, FSPN Ljubljana 1988, dalje D. Kračun, *Monopol kot faktor inflacije*, Bilten EDP 11 (1988) 4, Maribor in E. Žižmond, *Drugačna opredelitev inflacijskega mehanizma v Jugoslaviji*, Bilten EDP 11 (1988) 3, Maribor.

tržišča. Vsako omejevanje na ponudbeni strani gospodarstva zmanjšuje možnost za obogatitev ponudbe, to pa daje obstoječim ponudnikom ustrezne privilegije in s tem možnost monopolnega obnašanja. Edini način, da bi bila ponudba na vsakem področju ob vsakem času dovolj obsežna in da bi bile hkrati cene sprejemljive, je vedno obstoječa možnost, da bodisi pomanjkljiva ponudba bodisi nadpovprečno visoka raven cen pritegne nove podjetnike, da popolnijo ponudbo⁴.

Tudi zaščita domačih proizvajalcev s carino, taksami in uvoznimi omejitvami je eden od najmočnejših izvorov monopolizacije. Protekcionizem samo na videz rešuje bilanco (kratkoročno), v bistvu pa izgrajuje manjvredno gospodarstvo. Država s samo nekaj več kot 20 milijoni prebivalcev z razmeroma nizko kupno močjo ne more, če je zaprta, ustvariti konkurenčnega tržišča. V takšni državi na mnogih področjih ni možnosti niti za optimalne zmogljivosti enega samega proizvajalca. Zaprtost zato povzroča pomanjkanje, država in gospodarstvo pa v odgovor na to postavljata obrate, ki praviloma ne vzdržijo po svetovnih merilih učinkovitosti – te je pa treba pozneje ščititi, ker nimajo, če se meje odpro, nobene možnosti za preživetje.

Kot izvor monopolizacije lahko obravnavamo celo socialne probleme. Sociala in etatični način pomeni ohranjanje nerentabilnih podjetij z vsemi sredstvi, da bi se izognili socialnim problemom kot posledici zaprtja poslovne enote. Ohranjanje podjetij pa pomeni tudi to, da priznamo vse njihove stroške, to pa je mogoče samo tako, da v končni fazi omejimo konkurenco. Socialna politika je vsekakor sestavni del tržnega gospodarstva, vendar pa naloga socialne politike ni skrb za podjetje, temveč skrb za ljudi. Pomoč ljudem, ki so se znašli v težavah, je veliko učinkovitejša kot ohranjanje neperspektivnih podjetij.

3. Država da, toda racionalna in kontrolirana

Vednost o delovanju tržnega gospodarstva je danes veliko obsežnejša od spoznanj, ki jih je ponudil ekonomist Adam Smith. Nobenega dvoma ni, da se »nevidni roki« tržnih sil v sodobnih gospodarstvih pridružuje tudi vidna roka ekonomske politike. Zato niti pri nas ni razlogov za radikalni liberalistični koncept, po katerem država nima nobene ekonomske, temveč samo policijsko vlogo. Zlasti takrat, ko omenjamo nevarnost raznih oblik monopolizacije – te utegne vsebovati prehod na tržno gospodarjenje v naših razmerah – se kaže spomniti možnosti in omejitev pri dopolnitvi tržišča z državo.

Enako je treba upoštevati tudi dejstvo, da gre pri naši sedANJI krizi za krizo etatičnega načina gospodarjenja, ki jo zasledimo v vseh državah, katerih ekonomska in družbena ureditev je temeljila na etatizmu. Za etatizem ni nujno, da je država lastnik proizvodnih sredstev. Po naših izkušnjah zadošča, da proklamira nelastništvo, hkrati pa se utrdi na vseh ključnih točkah reprodukcije. Ista nevarnost grozi tudi reformi; vsaka nekonsistentna sistemska rešitev hkrati ustvarja možnost vnovične etatizacije, korak za korakom, ko mora državna intervencija reševati sistemske pomanjkljivosti.

Druga nevarnost države za gospodarstvo tiči v njenem neodvisnem položaju, ko namesto tega, da bi delovala kot organ širših in dolgoročnih družbenih intere-

⁴ Več o močnih učinkih deblokade ponudbene strani glej v D. Kračun, Trg kot usoda ali trg kot perspektiva. V sedanjih razmerah seveda inflacije ni mogoče krotiti zgolj s povečevanjem ponudbe. Toda ustrezna deblokada ponudbene strani ekonomije je pogoj kakršne koli normalizacije ekonomije v Jugoslaviji. Borba proti inflaciji pa je možna šele ob vzpostavitvi normalnih ekonomskih temeljev.

sov, ukrepa kot kvazitržni subjekt. S tem njeno moč zlorablajo za zadovoljevanje parcialnih in kratkoročnih interesov. To je država, ki deluje v lastnem interesu, zato je nagnjena k pretiranemu obdavčenju, zavezništvu s posameznimi deli gospodarstva na račun drugih, oboroževanju in k neracionalnemu obnašanju nasploh. Takšna država postane zato, ker je zunaj kontrole družbe, tudi odločilni dejavnik neučinkovitosti gospodarstva kot celote.

Sama država, ki deluje racionalno, je sposobna prispevati k učinkovitosti gospodarstva. V pomenu resničnih družbenih interesov pa je lahko racionalna le tista država, ki je pod demokratično kontrolo javnosti. Ta kontrola se uresničuje s skupščino in pluralizmom programov. Tudi probleme, povezane z gospodarstvom, je mogoče reševati z različnimi programi ekonomske politike. Osnova za izbiro so argumenti, ki jih ovrednoti strokovna javnost. Sprejeto politično odločitev o izbiri programa ekonomske politike pa izvaja tisti, ki mu je bil demokratično dodeljen mandat na osnovi predloženega programa, in to z vso odgovornostjo za njegovo uresničitev.

V razvitem svetu tudi v politiki veljajo principi tržnega gospodarstva. Kot je za proizvajalce učinkovita prisila konkurenca, tako je tovrstna prisila tudi, vsaj po dosedanjih izkušnjah v svetu, najboljši porok za učinkovito vodenje ekonomske politike. Vlada, njen program in njena politika, je izdelek, ki ga stranka ponudi političnemu trgu...